

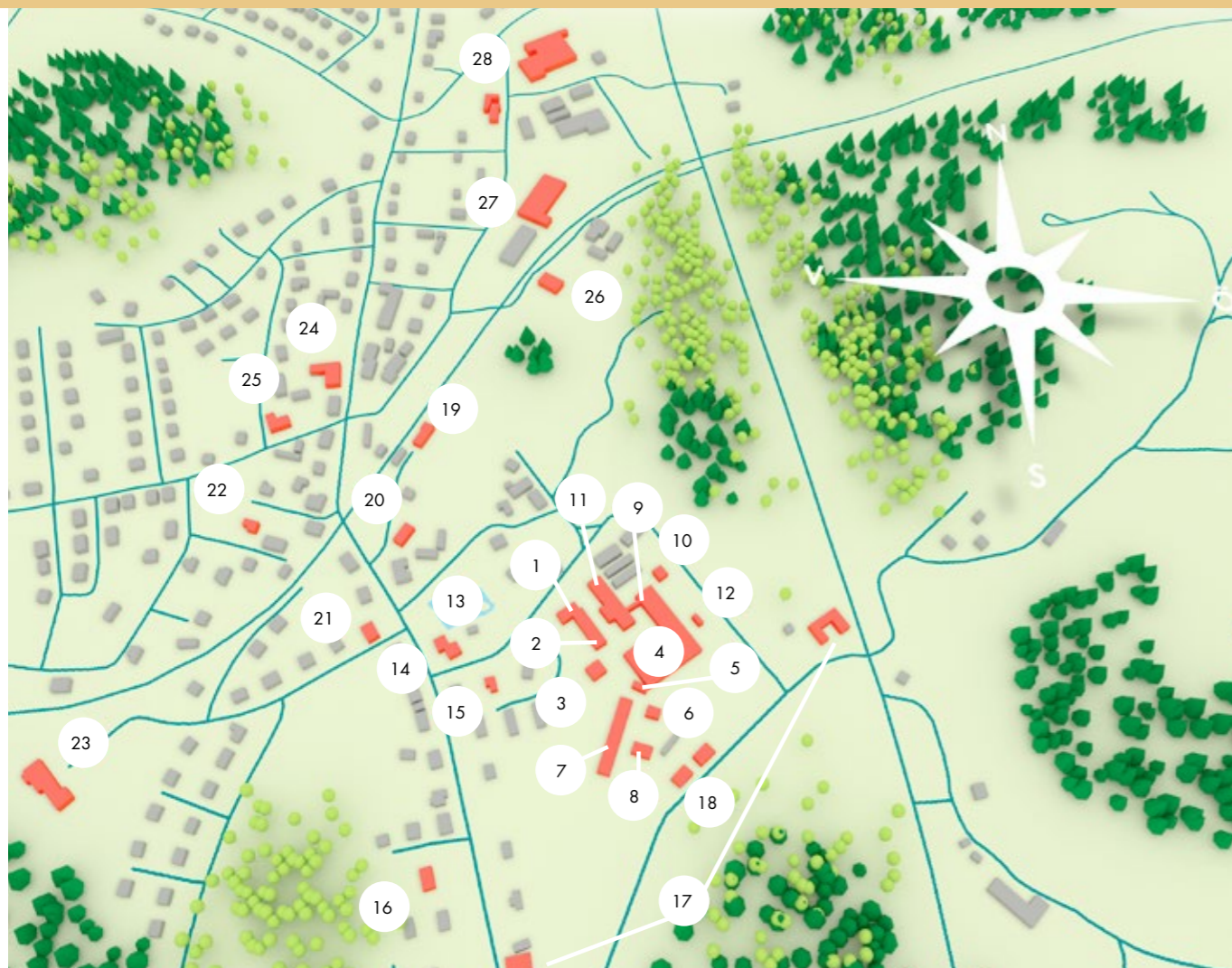
Rosdala glasbruk

Kulturhistorisk guide i glasbruksmiljö

Länsstyrelserna

Kalmar, Kronoberg

Karta över Rosdala

1. Lådverkstaden som blev glasshop	8. Degelkrossen	16. Disponentvillan	24. Före detta Konsum
2. Glasmåleriet	9. Sliperiet	17. Jordbruk och ladugårdar	25. Kommunhuset
3. Kontoret	10. Syrahuset	18. Tyskabyggningarna	26. Före detta syfabriken
4. Hyttan	11. Magasinet	19. Järnvägen	27. Norrhults Gjuteri
5. Gamla smedjan	12. Spruthuset	20. Norrhults Järnhandel	28. Ädelträ AB
6. Gamla hyttans ugn	13. Svandammen	21. Konsum och Langells café	
7. Gamla torvladan	14. Brandstationen	22. Gamla Folkets Hus	
	15. Norrhults första café	23. Folkets Hus och park	

Innehåll

Välkommen till Rosdala	5	17. Jordbruk och ladugårdar	27
1. Lådverkstaden som blev glasshop	6	18. Tyskabyggningarna och andra arbetarbostäder ...	28
2. Glasmåleriet	7	19. Järnvägen	30
3. Kontoret	8	20. Norrhults Järnhandel	31
4. Hyttan	10	21. Konsum och Langells café	32
5. Gamla smedjan	11	22. Gamla Folkets Hus	32
6. Gamla hyttans ugn	13	23. Folkets Hus och park	33
7. Gamla torvladan	16	24. Före detta Konsum	34
8. Degelkrossen	19	25. Kommunhuset	34
9. Sliperiet	20	26. Före detta syfabriken	34
10. Syrahuset	21	27. Norrhults Gjuteri	35
11. Magasinet	22	28. Ädelträ AB	35
12. Spruthuset	24	Rosdala glasbruk	36
13. Svandammen	24	Lampglas och hushållsglas	38
14. Brandstationen	26	Glaskunskap från andra länder	39
15. Norrhults första café	26	Rosdala i sen tid	42
16. Disponentvillan	26	Vill du veta mer?	43

Copyright © 2018 Länsstyrelserna i Kalmar och Kronobergs län
 Författare: Magdalena Jonsson Kalmar läns museum, med hjälp av
 Lars Masseck, Nottebäckers hembygdsförening och Tomas Kroon.
 Nya fotografier: Kalmar läns museum. Äldre fotografier: Rosdala glas-
 bruks arkiv samt Nottebäckers hembygdsförenings arkiv.

ISBN: 978-91-975551-5-9
 Dnr: 430-1406-18
 Layout: Adshape AB
 Tryck: Larsson Offsettryck AB

Flygfoto 1960. Mitt i bilden syns glasbrukets vedupplag. Till vänster om vedstaplarna ligger nya sliperiet som byggdes 1950. Till höger den gamla hyttan och Tyskabyggnaderna.

Välkommen till Rosdala

Det här materialet är tänkt att användas som en guide för dig som vill gå på upptäcktsfärd bland glasbruksmiljöerna. Varje avsnitt har en siffra som motsvarar en plats på kartan längst fram i häftet. Liknande guideskrifter finns för flera orter i Glasriket. Så känn dig välkommen att upptäcka Glasrikets rika kulturarv, men tänk på att många av byggnaderna är privatägda. Mycket nöje!

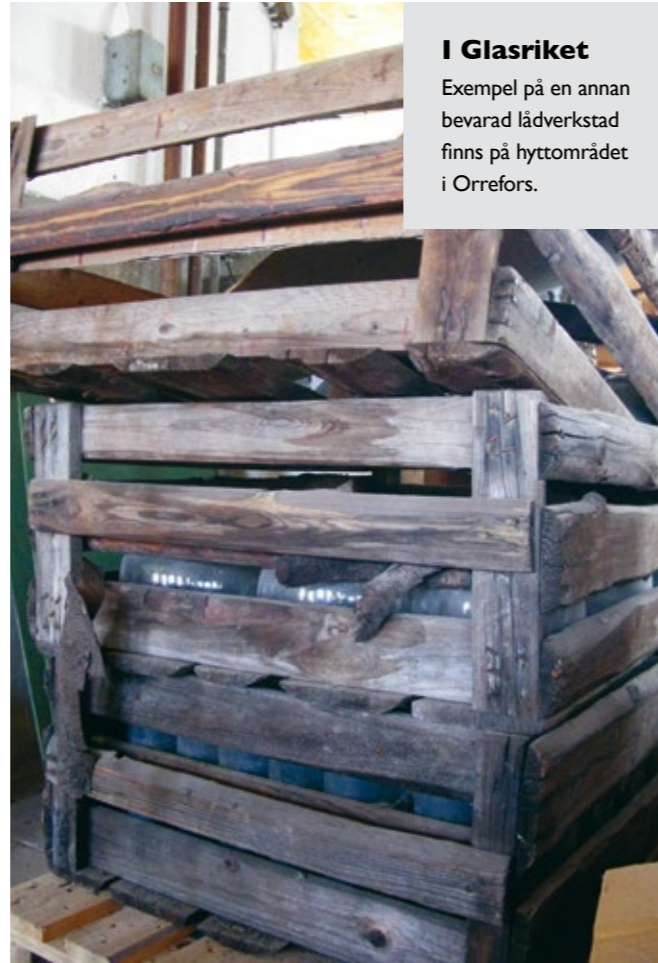
Rosdala glasbruk grundades 1895 och är mest känt för sitt lampglas. Det är det enda glasbruk i Glasriket som idag är så kallat byggnadsminne och därmed skyddat mot förändringar enligt Kulturmiljölagen. Miljön är väl samlad med byggnader som innehåller många av de äldre funktioner som behövdes på ett glasbruk under 1900-talets första hälft men här finns också modernare produktionslokaler från 1960-talet. Betydande delar av samhället utanför glasbruksmiljön har också byggts eller påverkats av bruket. Några intressanta företag och byggnader finns med i den här skriften.

Foto från lådsnickriet på 1960-talet. På bruket snickrades alla trälådor för transport av glas.

1. Lådverkstaden som blev glasshop

Denna byggnad var ursprungligen lådverkstad där trälådor för frakt av glas snickrades ihop. Glaset packades förr i träull eller halm i lådor. Sedan drogs lådorna på kärra eller kördes med en

I Glasriket

Exempel på en annan bevarad lådverkstad finns på hyttområdet i Orrefors.

Lådor från brukets eget snickeri.

liten lastbil till järnvägsstationen. Där lastades de in i brukets eget magasin (idag rivet) i väntan på vidare transport. Lådverkstaden användes mellan 2011 och 2016 som café och butik.

Vy över före detta lådsnickriet och glasmåleriet.

2. Glasmåleriet

Till denna del av byggnaden förlades brukets glasmåleri 1930. Här målades dekorer på lampglas och andra produkter. Sedan brändes färgen fast i speciella brännugnar. Bränningen gjordes i ca 400 grader vilket är betydligt svalare än glasugnarna som håller ca 1300 grader. Eftersom lampglas är Rosdalas specialitet har glasmåleriet med sina färgbrännugnar haft en viktig roll.

I Glasriket

Målat glas blev populärt på 1920-talet. Det finns flera exempel på glasbruk som anställde skickliga glasmålare från andra länder. I Johansfors finns gamla glasmåleriet kvar med murade brännugnar. I Pukeberg finns bevarade brännugnar i gamla sliperiet. Pukeberg är liksom Rosdala känt för sitt lampglas. Andra exempel är Kosta och Nybro glasbruk.

3. Kontoret

Rosdala Glasbruk är det enda bruk i Glasriket som har en separat kontorsbyggnad uppförd på 1950-talet. Placeringen av byggnaden är medvetet vald. Kontoret ligger precis innanför grindarna med uppsikt över dem som kommer och går. Staketet och smidesgrindarna tillkom samtidigt. Tidigare gick byvägen rakt genom bruksområdet, men på 1950-talet drogs en ny väg runt. De smidda grindarna markerar på ett tydligt sätt var bruksområdet börjar. Kontorsbyggnaden från 1957 är i originalskick. Detaljer som till exempel ytterdörrarnas glasade parti med texten "Kontor" etsad i glaset och den vackert svängda trappan med smidesräcke visar på kvalitet och tidstypiska stilelement. Kontoret var tidigare inrymt i en träbyggnad som är rivet.

I Glasriket

Staket runt bruksområdet verkar ha varit ovanligt i Glasriket. Ett av få exempel är Pukeberg där det fram till 2000-talets början fanns ett nätstaket och grindar. Grinden där är inte lika påkostad och tydligt markerad som i Rosdala. Både Rosdala och Pukeberg är också två orter där själva bruksområdet och dess byggnader är ovanligt väl samlade på ett ganska litet område. Flera andra glasbruk är mer utspridda.

Kontorets entré med typiska originaldetaljer från 1957.

Glober och Skärmar

Aktiebolaget Rosdala Glasbruk, Norrhult

- 54 -

Målat lampglas ur äldre katalog.

I Glasriket

Boda, Kosta, Orrefors och Pukeberg har också kontor i egen byggnad med uppsikt över området. Bodas är från 1890-talet och moderniserad på 1960-talet. Kostas är från 1758, men byggdes då som lagerbyggnad och blev kontor 1955. Orrefors kontor är från 1800-talet och byggdes om till nuvarande utseende på 1910-talet. Pukebergs kontor är uppförd i nationalromantisk stil från sekelskiftet 1900. Kontor inne i moderna byggnadskomplex från 1940- och 1950-talen finns i Lindshammar, Skruv och Johansfors.

Bild från mängkammaren på 1970-talet. Före 1979 blandades här den glasmassa bruket använde. Mängkammarens utrustning finns kvar idag.

I Glasriket

Rosdals hytta är en av de modernare i Glasriket. Också Orrefors och Sandvik/Hovmantorp har moderna hyttor byggda efter 1960. Älderdomliga äldre trähyttor finns i Glasriket bara kvar i Alsterbro och Alsterfors. Alla övriga trähyttor har brunnit ner eller rivits. I Bergdala finns också en trähytta med trägolv byggd efter en brand 1981.

4. Hyttan

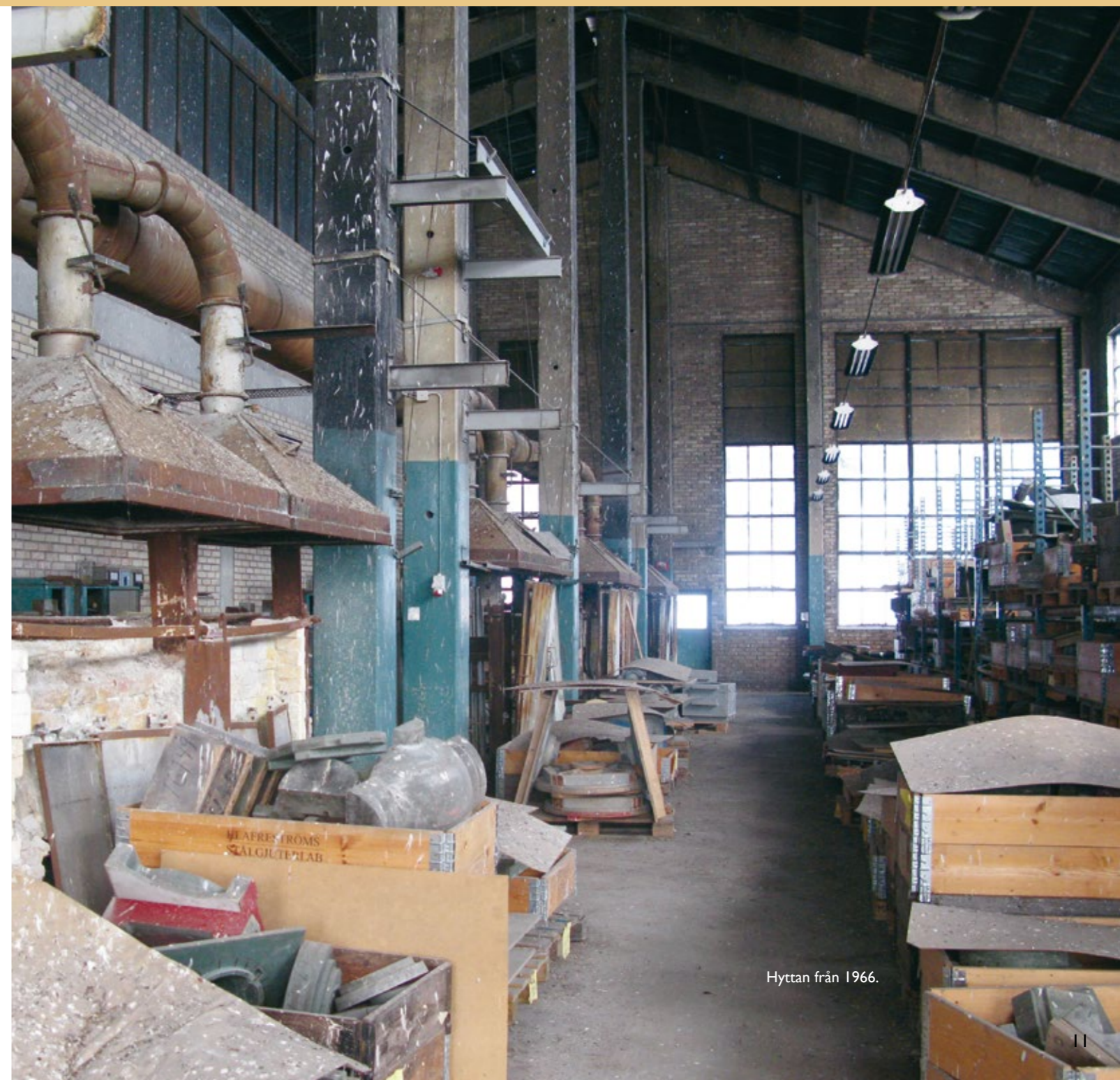
Denna hytta byggdes 1966 som den tredje i Rosdala. Den är typisk med hög skorsten för att elda rökgaserna, hög i tak och med höga fönster. I en del av hyttan ligger mängkammaren. Där blandades förr den blandning som smältes till glasmassa, kallad ”mäng” efter det tyska ordet Gemengen (blandning). Rosdala är ett av få bruk i Glasriket som idag har kvar sina tråg för olika kemikalier i mängkammaren. Här fanns också små bärbara trätråg vari man hällde den färdigblandade mängen och sedan bar in den i hyttan och fyllde deglarna med ny mäng.

Den första hyttan byggdes i trä 1895. Ugnen var dålig och när bruket fick danska ägare år 1900 satsade man på att bygga en ny hytta och ny ugn. Hyttan som uppfördes år 1900 byggdes i tegel. Denna hytta var i bruk till 1966 och revs, med undantag av ugnen, 1979.

Alla glasbruk i Glasriket blandade sin egen glasmassa fram till 1979, då det blev förbjudet av hälsoskäl. Då startade istället glasbruken gemensamt en mængfabrik i det nedlagda fönsterglasbruket i Emmaboda. Det nya företaget, som var samägt av bruken, fick namnet Glasma. Glasma levererar mäng i pelletsform. Alla glasbruk har sina egna recept.

I Glasriket

Johansfors glasbruk har kvar mængkammare med trätråg för förvaring av kemikalier. Mer moderna tråg i plåt finns förutom på Rosdala också i Skruv. Alla bruk har haft mængtråg och de få som bevarats anses ha mycket högt kulturhistoriskt värde.

Hyttan från 1966.

I förgrunden den gamla smedjan och därbakom hyttan från 1966 med ingången till mängkammaren.

5. Gamla smedjan

Förr hade alla glasbruk tillgång till egen smedja eller verkstad. Man behövde kunna laga verktyg samt tillverka nya glasformar och andra redskap. Det är ovanligt att smedjan är inrymd i en egen byggnad. Smedjan i Rosdala byggdes med bärande massiva tegelväggar samtidigt som förra hyttan uppfördes år 1900. Då Rosdala glasbruk lades ner 2001 installerades en liten glasugn i den gamla smedjan. Den var i bruk fram till 2013.

I Glasriket

Idag finns bevarad separat smedja, förutom i Rosdala, bara i Gullaskröv, Hjartsjö, Lindshammar och Orrfors. De har alla helt olika karaktär, storlek och ålder.

Gamla hyttan.

6. Gamla hyttans ugn

Den gamla hyttans ugn var en ovanlig typ av ugn i Glasriket. Det var en rundugn med plats för tio deglar. Ugnen drevs med ett gasverk som idag finns kvar i den byggnad som kallas för "Gamla torvladan", nr 7. Glasblåsaren Mauritz Hedman minns miljön i den gamla hyttan: *"Jag började arbeta 1950 som 14-åring. Det var en fantastisk miljö här när jag började då 1950. Ugnen var gaseldad då. Ett gasverk stod vid sidan, med ca 20 meter långa kanaler i hyttan. Detta gjorde att det var så tyst inne i hyttan, innan det fanns fläktar som idag, en helt annan upplevelse än idag"*. Mauritz arbetade i den gamla hyttan fram till dagen

innan Kristihimmelsfärd 1966 och blåste det sista lampglasets innan byggnaden togs ur drift. Efter att produktionen upphört fick byggnaden förfalla och 1979 revs den. Den gamla ugnen räddades dock, och står idag under nytt tak och fungerar som en del i en utställning om bruket.

Den gamla hyttan förevigades i mitten av 1970-talet då Sveriges Radio-TV i Göteborg förlade inspelningen av scener ur Vilhelm Mobergs "Soldat med brutet gevär" hit. Denna film hade premiär på SVT 1977.

Gamla hyttan under uppbyggnad år 1900.

Rosdala glasbruks ugn 1900-1966 med plats för tio deglar.

Gamla torvladan där bränsle till ugnarna förvarades. I utrymmet till vänster i bild finns de gamla gasugnarna kvar.

7. Gamla torvladan

I denna långa träbyggnad förvarades ved och torv och här fanns från år 1900 gasverket som drev ugnen i gamla hyttan. Mauritz Hedberg berättar: *”Torven hämtades från Flybo torvmosse och användes särskilt vid helger och långhelger eftersom den brann långsamt”.*

Man var tvungen att hålla ugnarna varma även under helgerna för att glasmassan inte skulle stelna och eftersom det tog

lång tid att komma upp till den temperatur som krävs för att kunna smälta glas. Det var viktigt att man hade uppnått den rätta temperaturen när måndagsmorgonen kom och hyttarbetarna skulle börja igen.

Gasverkets ugnar finns kvar i den nordvästra delen av byggnaden. Här finns också en stor samling av redskap, vagnar med mera som använts på bruket.

Gasugnarna som finns kvar i torvladan.

Den remdrivna degelkrossen visar oss idag hur delar av förberedelserna till glastillverkningen gjordes förr.

8. Degelkrossen

Alla glasbruk hade förr en egen degelkross. Här krossades de använda, brända deglarna till fint pulver som användes i blandningen av lera när nya deglar skulle tillverkas. Degeln är den keramikbehållare som glaset smälts i och som står placerad inne i ugnen. I den smälts mängden, ingredienserna till glasmassan, och ur den hämtar glasblåsarna den varma massan. Alla bruk tillverkade förr sina egna deglar. Efterhand lades denna produktion ned och till slut var det bara på Orrefors glasbruk som degeltillverkningen fanns kvar, en tillverkning som flyttade till Kosta år 2016.

Degelkrossen här i Rosdala drevs av en elmotor och kraften överfördes via vävda remmar, så kallad remdrift. De första degelkrossarna i Glasriket drevs av vattenkraft via ett vattenhjul. Mauritz Hedberg berättar: *”Vi jobbade med detta på somrarna när jag var grabb. Då murades ugnarna om vartannat år. Den*

I Glasriket

Boda har en av de bäst bevarade degelkrossarna i Glasriket och den enda som är vattendriven. Förutom i Rosdala finns bevarade remdrivna krossar som drevs av el eller ångmaskin i Gullaskröv, Pukeberg, Rydefors, Strömbergshyttan och Skröv. Krossen som tillhörde Hovmantorps nya glasbruk står uppställd i hembygdsparken i Hovmantorp.

lucka som stod för ugnens stopphål kallades brätluckan, efter tyskarnas benämning, och var gjord av lera i ett stycke. Dessa luckor och degelbottnarna hade vi grabbar till uppgift att knacka rena från smält glas. Sedan krossades den brända leran i degelkrossen och användes i blandningen när nya luckor och deglar skulle tillverkas på bruket. Det förekom fram tills den nya hyttan hade byggts 1966. Degelkrossen med remdriften finns kvar på plats i Rosdala”.

De första krossarna som började användas i Glasriket, till exempel i Kosta och i Boda, användes också för att krossa bränd kvartssten, kisel, som användes som råvara till glasmassan (mängden) istället för sand. Man kunde även använda sand från marken i Småland, men resultatet blev ett grönt eller brunt glas, som användes i den äldre typen av ölflaskor. Man föredrog krossad kvarts eller importerad sand eftersom dessa material gav klart glas.

Sliperiet, byggt på 1950-talet.

9. Sliperiet

Till glasbruket hörde också det viktiga sliperiet. Rosdals sliperi från 1950 är ovanligt modernt och stort. När det byggdes inrymdes i källarplanet här för första gången i brukets historia moderna kaklade duschrum och vattentoiletter för personalen.

I Glasriket

Johansfors, Skruv och Lindshammar är exempel på andra glasbruk som byggde nytt och modernt på 1950-talet och där kaklade duschrum byggdes till personalen.

Syrahuset är en liten oansenlig byggnad i glasbruksområdets utkant men byggnaden är unik i Glasriket.

10. Syrahuset

I den här lilla byggnaden behandlades lampglaset med syra så att det gav ett mjukt sken och inte bländade betraktaren. Detta är det enda bevarade syrahuset i Glasriket. Mauritz Hedberg berättar: "Min far jobbade där i 40 år. De gjorde en blandning av flourvätepulver, kalk och vatten så att de fick ett syrabad. Ingredienserna förvarades som pulver i påsar. Det var mycket giftigt och luktade otäckt. När glaset hade doppats i det frätande badet ställdes det upp på en bänk en kort stund och sedan skulle syran sköljas av i tre olika vattenbad. Man hade gummivantar på sig men det var så frätande att träbaljorna som man sköljde i bara höll i ett år innan de var uppfärra. De pratade om att en gubbe en gång tappat sin vigselring i guld i en sådan balja. Den frättes upp och försvann. Förr stod de utomhus för att det luktade så illa. Om det var 20 grader kallt ute hade de varmvatten i baljorna. När baljorna skulle tömmas hälldes det bara ut på backen. I modernare tid tillkom både visir och fläktar som gjorde att man kunde stå

inomhus. Om man ville ha mönster på lampglaset kunde man göra det. En duktig man som hette Henning Fransson kokade benlim först på en vedspis, senare på en elspis, i källaren i sliperiet. Med detta lim kunde man rita mönster på glaset. Sedan droppades det i syrabad, och då tog inte syran på de ställen där limmet var ritat. Efter sköljningen tvättade man bort limmet och glaset hade då det mönster man önskade. För att få klarglaset mjukare kunde man också sandblästra det. Sandblästern fanns i källarplanet till sliperiet, och det var rätt otrevligt om det kom utanför och man fick det i ögonen och ansiktet. Vi gjorde till exempel en stor serie till USA på 1950-talet och 1960-talet med sandblästrat glas. Det var en firma i New York som beställde. Lampglaset var tolv millimeter tjockt och blästrades ner till sex millimeter förutom på de ställen som lämnades kvar så att det blev ränder i. Det såg ut som silverband och gav massa reflexer i glaset. Dessa tjugiga lampor fick pryda många stora salar i USA".

Packning av glas i magasinet. Bilden är tagen i mars 1969.

Glasmagasin.

Magasinet.

II. Magasinet

Detta stora pampiga magasin i tre våningar byggdes efter en brand 1919. Storleken tyder på framtidstro och behov av stort lager. Byggnaden är välbevarad och i sin ursprungliga stil. De många fönstren behövdes för att ge ljus i lokalerna i en tid då elström just börjat användas sparsamt på bruket. Bakom magasinet finns ytterligare byggnader som använts som glasmagasin. Alla är enkla träbyggnader. På Rosdala finns ovanligt många glasmagasin bevarade. Mauritz Hedberg berättar om den stora magasinsbyggnaden: "Det var lager på 2:a och 3:e våningen och packning på bottenvåningen. De stora glasgloberna tog man dock aldrig upp till de övre våningarna, utan de förvarades på bottenvåningen eftersom de var så tunga".

I magasinet fanns bindkammaren där glaset packades.

Hugo Fransson berättar ett barndomsminne från bindkammaren: "Glaset plockades därefter ner i bärlådor, som bars ner till bindkammaren. Jag traskade som vanligt med dit. Min mormor var ju föreståndare där, så jag var alltid välkommen där nere. Det var mycket som var intressant att höra på och se där. Först var det ju glassynare Emil Amosson, som var en spännande farbror att vara i lag med. Förutom att syna glas, så sysslade han med många andra saker. Han var bland annat tanddokter på bruket. Var det någon som led av svår tandvärk, så fanns det ingen annan råd än att uppsöka "Tandkliniken" för att få tanden utdragen. Tandkliniken var bindkammaren, där Emil Amosson hade sin mottagning. Det var bara att taga plats på pallen, försöka att låta bli att bita ihop tänderna och i stället öppna munnen på vid gavel, medan tand-

läkaren tog fram sin nyckel och klämde fast delinkventens huvud med vänster arm. Med höger passade han in tandnyckeln, vred och bände under ett krasande ljud och så småningom lyckades han få loss den värkande tanden.... Arbetet i bindkammaren fortgick alltid med fermitet och stor skyndsambet, men det var alltid tid för prat, stoj och muntert skratt där nere. Det var ett trevligt ställe att vistas på, det tyckte nog också glasbärarna som från sliperiet och sprängkammaren transporterade ner glas till måleriet, stämpelkammaren och bindkammaren. Dessa glasbärare tillbringade oftast sina vilopausar där. De trivdes väl där tillsammans med kvinnorna, i värmen från den stora järnkaminen och med den goda syrliga doften från halmkärvarna. Halmkärvarna ja, halmen användes till att emballera glaset med. Det var slagtröskad råghalm av minst en

meters längd, som levererades till Rosdala av bönder från byarna runtomkring... "

Transport av glas mellan olika avdelningar inom bruket skedde i början av 1900-talet med handdragna vagnar.

I Glasriket

Bergdala, Boda, Kosta, Orrefors och Transjö har också kvar äldre byggnader i trä som delvis använts som magasin eller glaslager. Även vid de nedlagda brukerna i Idesjö, Hjärtsjö och Eneyda finns bevarade magasinsbyggnader.

Spruthuset.

12. Spruthuset

Denna enkla och oansenliga lilla träbyggnad har varit förvaringsplats för glasbrukets brandspruta. Huset har därefter använts som materialbod. Enkla byggnader som den här har i flera fall rivits och idag är spruthuset på Rosdala ett av få bevarade i Glasriket. Brandsprutan finns idag i Gamla torvladan, nr 7, bland flera andra gamla föremål som använts på bruket. Det är en anordning som krävde fem man för att drivas. Fyra man pumpade vatten och en man skötte slangen.

I Glasriket

I Johansfors finns också en bevarad svandamm. Denna anlades enbart till lyst av disponenten på 1920-talet. I Lindshammar gjordes anläggningar för fåglarnas trevnad i Mörrumsån.

13. Svandammen

Svandammen anlades på 1930-talet efter initiativ av ungdomar som jobbade på Norrhults gjuteri och Rosdala glasbruk. Den 1 augusti 1934 bildade man en förening som döptes till "Föreningen för Norrhults svandamm och samhällets trevnad". Under den sommaren var det produktionsuppehåll vid glas bruket. De ungdomar som annars jobbade på glas bruket arbetade då istället med att gräva ut den nya dammanläggningen. Man anordnade fester för att få in pengar. Bidrag kom också från glasbrukets ägare och Nottebäckes arbetslöshetskommitté. Under åren som kom byggdes en serveringsbyggnad och svanar köptes in, både vita och svarta. En som arbetade hela sitt liv med att sköta fåglarna och anläggningen var Karl Johansson. Han fick en mycket blygsam ersättning. I början av 1970-talet tog kommunen över skötseln och den 1 januari 1974 upphörde föreningen.

Svandammen och brandstationen. Svandammen anlades av ideella krafter på 1930-talet. Brandstationen uppfördes 1930 och byggdes ut 1962. För en brandfarlig verksamhet som glasbläsning var det viktigt med en fungerande brandkår och bruket bidrog till bygget av brandstationen.

Norrhults första café.

14. Brandstationen

Brandstationen är exempel på en byggnad som glasbruket uppförde utanför bruksområdet. Eftersom glashyttor är en brandfarlig verksamhet hade bruksägarna stort intresse av att anlägga brandstation. De bruksanställda glasarbetarna fungerade som brandmän då det blev uttryckning i det lilla samhället. Byggnaden uppfördes 1930 och byggdes till 1962. Brandstationen är exteriört välbevarad. Ån rinner precis under huset. Här tvättade man förr slangar. Brandstationen är ännu i drift som en av fyra enheter i Uppvidinge kommun.

15. Norrhults första café

Huset är en av de arbetarbostäder som hörde till glasbruket. Flera glasarbetare har bott här. År 1910 öppnade glasblåsaren Anton Ahlgren och hans hustru Mary ett café som de drev till 1918. I början av 1900-talet bodde här också under en kort period en kvinna som kallades för "Halta-Stava". Hon var Norrhults första lärarinna.

Disponentvillan ligger högt på den lummiga tomten.

16. Disponentvillan

Disponentvillan, Villa Rosdala, byggdes 1938 efter ritningar av en dansk arkitekt för disponent Oskar Nyrén med familj. Huset är uppfört i en herrgårdsimiterande stil med säteritak och stämmer väl med bilden av den tidens direktörs- och disponentbostäder.

I Glasriket

I Målerås och Åfors finns också fungerande brandstationer som glasbruken byggde på 1940-talet. Från samma tid är brandstationen i Alsterbro men den är nedlagd.

En av två bevarade bruksladugårdar som hörde till Rosdala glasbruk.

17. Jordbruk och ladugårdar

I äldre tider var glasbruken i Glasriket i möjligaste mån självförsörjande. Detta gällde inte bara råvaror och arbetskraft till hyttan och produktionen utan också jordbruksprodukter, alltså mat. Rosdala tillhör de bruk där jordbruket ingick som en del i brukssamhällets ekonomi. Här producerades potatis, mjölk, kött, ägg och brödsäd som kunde köpas av brukets anställda. Flera bruk uppförde egna ladugårdar samtidigt som hyttan och bruket byggdes. I Rosdala köptes två befintliga gårdar in. De är alltså äldre än bruket från 1895.

I Glasriket

Disponentvillan i Rosdala har de typiska kännetecknen för disponentvillor i Glasriket: gul eller vitmålad, högt läge, tydligt avskilt för sig själv, mycket högre standard än övriga bostäder, större, arkitektritad, dyrbara material samt en särskilt ritad och pampigt anlagd trädgård. Det enda för Rosdala som inte stämmer överens med övriga disponentvillor i Glasriket är att placeringen inte har utblick och därmed kontroll över bruksområdet. Alla bruksorter har kvar sina äldre disponentvillor utom Skruv. Där finns istället en modern arkitektritad villa från 1950-talet.

De två bevarade byggnader som kallas "Tyskabyggningarna". Namnet påminner om invandringen av tyska glasarbetare i början av 1900-talet då dessa arbetarbostäder byggdes.

18. Tyskabyggningarna och andra arbetarbostäder

Liksom på alla de andra glasbruken i Glasriket tillhandahöll glasbruket bostäder till sina arbetare. Det var till och med så att de olika glasbruken lockade till sig arbetare från andra bruk med hjälp av bättre bostäder. När Rosdala var nyanlagt hade man dock inte hunnit bygga arbetarbostäder, så glasarbetarna fick hyra in sig hos bönderna i närheten. Hade de otur fick de tre-fyra kilometer eller ännu längre att gå morgon och kväll. De första arbetarbostäder som byggdes vid Rosdala glasbruk var dessa hus som kom att kallas Tyskabyggningarna eftersom det blev många tyska glasarbetare som bodde här. De var ursprungligen tre till antalet, men ett har rivits. Husen byggdes med tre

I Glasriket

1911 är tidigt för elström till bostadshus i Glasriket men även i Johansfors var man tidig med att erbjuda ström för belysning i bostäder. Många bruk blev elektrifierade i början av 1920-talet, som Bergdala, Boda, Transjö och Åfors. Då var det främst till belysning för ljuskrävande verksamheter inom produktionen, till exempel sliperiet, som man drog den första strömmen. Till bostadshusen kunde det dröja ytterligare tid innan man fick det första elljuset.

lägenheter om två rum och ganska stora kök på bottenvåningarna avsedda för mästarerna med familjer. På övervåningarna byggdes lägenheter om ett rum och litet kök för andra glasarbetare. Storleken på lägenheten var en tydlig statusmarkering i brukssamhället. Detta är arbetarbostäder som bruket lät bygga under 1900-talets första decennier: Blomdahl, Träffenborg, Björkelund, Haga, Fridsborg, Bergslund, Rimsberg, Ängaholm, Fredriksborg, Lönnelund, Högsborg, Karlsborg, Högalund, Skoga, Ulriksberg, Sankt Pauli, Lindsborg, Nyhem och Fridhem.

Arbetarbostäder kunde vara ganska kalla och primitiva. De värmdes upp med enkla vedspisar och saknade rinnande vatten

Tyskabyggningarna under uppförande år 1900.

och avlopp. Ved fick de anställda hämta i brukets vedförråd. Redan 1911 fick man i Rosdala elström i brukets bostäder. Denna användes till några få ljuspunkter, inte som uppvärmning. Mauritz Hedberg som bodde i en av Tyskabyggningarna som barn minns dock att: *"Det var en härlig miljö, bra standard... Hyttbiträdena kom en halv timme innan glasmassan var perfekt att börja använda och väckte mästarerna. Detta arbete gjorde de innan de gick till skolan och efter att de ställt i ordning verktyg och vatten på arbetsplatserna i hyttan..."*

I Glasriket

Många av arbetarbostäderna i Glasriket har särskilda namn, en hel del av dem bibliska. Särskilt i Kosta och Orrefors finns många arbetarbostäder bevarade och döpta på olika sätt. Ofta var det folkhumorn som döpte husen. Ett exempel är en liten arbetarbostad i Kosta som låg vid en bäck som hette Vita bäck varpå huset fick samma namn. När en smed flyttade in bytte huset namn till Svarta bäck.

I Glasriket

Den bäst bevarade stationsmiljön i Glasriket finns i Orrefors. Delar av stationsmiljöer finns också bevarade i bland annat Kosta, Målerås och Skruv. Både Johansfors och Åfors magasin finns bevarade vid järnvägen i Emmaboda.

Norrhults järnvägsstation med godsmagasin. Smalspåret mellan Växjö och Åseda revs upp 2001.

19. Järnvägen

När man anlade en ny industri i början av 1900-talet var det viktigt att ha tillgång till vattenkraft och/eller den nya tidens kommunikationsmedel järnvägen. Helst skulle båda företeelserna finnas. I Rosdala visade sig vattenkraften vara otillräcklig och ersattes efter några år med fotogenmotorer. När bruket byggdes fanns inte järnvägen men man hade börjat planera för en ny bana från Klavreström till Åseda och år 1900 påbörjade man arbetet. På hösten 1901 fick Rosdala Glasbruk möjlighet att för första gången skicka sina glasprodukter på järnväg samt ta emot de råvaror, till exempel sand och soda, som bruket behövde.

Järnvägen är nedlagd och rälsen mellan Växjö och Åseda revs upp 2001. Banvallen finns delvis kvar. Från Åseda och norrut,

ända fram till Västervik, finns smalspåret kvar. Delar av banan har turisttrafik. Norrhults typiska stationshus och det ålderdomliga järnvägsmagasinet bildar en liten järnvägsmiljö. Stationshuset övertogs på 1990-talet av Uppvidinge kommun och nyttjas av ortens bouleklubb.

Rosdala glasbruk hade ett eget sandmagasin vid stationsområdet. Det är idag rivet. Sanden hämtades först med häst och vagn, senare med lastbil. Mauritz Hedberg minns: *”Sanden östes med skyffel för hand. När den hämtats i järnvägsmagasinet förvarades den i en sandbod bredvid gamla hyttan. Här torkade de sanden med hjälp av överskottsvärme från hyttans ugnar. Man var tvungen att ha torr sand för att kunna smälta glas”.*

Norrhults järnhandel i början av 1900-talet.

20. Norrhults Järnhandel

Denna tre våningar höga byggnad uppfördes i början av 1900-talet och var då en putsad byggnad med en stor träveranda på framsidan. Här startade 1913 Johan Fransson Norrhults Jernaffär. År 1920 övertogs verksamheten av F A Johansson. När han sålde verksamhet 1932 blev affären en järn- och speceriaffär. Från 1932 fram till 1968 drevs verksamheten av i tur och ordning Velander 1932–1934, Ino Eriksson 1936, Stig Persson 1936–44, K E Karlsson 1944–1968. I huset fanns också under en lång tid café och matservering. Efter tiden som affär har huset byggts om till bostäder.

Före detta Norrhults järnhandel.

Langells café troligen på 1920-1930-talet. Troligen är det fru Langell själv till vänster i bilden tillsammans med ett par okända kunder.

21. Konsum och Langells café

Här låg tidigare ett hus som byggdes 1906 av den kooperativa föreningen Star. Det var ortens första Konsumbutik. Verksamheten fanns kvar till 1915–1916 då den flyttade till adressen Norrhultsvägen 54. Huset på Parkgatan övertogs av fru Anna Langell som startade Langells café och hotell. Det var dock inte bara bröd och kakor som såldes på caféet. Fru Langell serverade också alkohol och det var i början av 1900-talet inte tillåtet om man inte hade särskilt tillstånd. Hon dömdes till ett kortare fängelsestraff. Det verkar dock som att fru Langell hade ett gott hjärta. Hembygdsföreningen har genom efterforskningar konstaterat att fru Langell även drev en annan form av rörelse. Hit kom kvinnor som ”råkat i olycka” och blivit med barn. Här fick de bo en tid och födde sina barn. Efter förlossningen adopterades de flesta barnen bort.

Fru Langell sålde 1946 rörelsen till Bertil Björn och hans dotter Eva som drev rörelsen under några år. 1949 såldes den vidare till Astrid och Folke Eriksson som drev rörelsen till 1977. Då Folkets Hus i Norrhult hade sin storhetstid besökte en och annan kändis caféet. En av dem var Rock-Olga som fikade här innan sin spelning i Folkets Hus. Idag är huset rivet och ett nytt hus har byggts på samma plats.

22. Gamla Folkets Hus

På våren 1908 inleddes arbetet med att bygga ett Folkets Hus i Norrhult. Drivande i projektet var den fackliga avdelningen på Glasbruket samt nykterhetslogen Verdandi. En tomt inköptes från Klockaregården och byggmästare JP Svensson kontrakterades för att leda bygget. Material och pengar samlades in. Engagerade i orten lade ner ett stort antal frivilliga arbetstimmar och i december 1909 kunde man hålla invigningen. Här samlades nu nöjesevenemang, föreläsningar och kurser. År 1917 installerades el och i samband med det startade man biograf. Efter 1937, då det nya Folkets Hus och park stod klart, har byggnaden använts av Filadelfia, som försäljningslokal för TOR-grammofon AB, av utbildningsföretaget Mammut samt av Norrhults Bollklubb. Idag är huset privatbostad.

I Glasriket

Exempel på välbevarade Folkets Hus från 1950-talet finns i Kosta, Lindshammar, Skruv och Åfors. Äldre typer byggda i trä finns till exempel i Johansfors, Lindshammar, Målerås, Orrefors och Transjö. Ingen av dessa är av samma 1920-30-talstyp som i Norrhult. Nedlagda glasbruk med bevarade Folkets Hus-byggnader finns i Alsterfors, Björkshult, Björkä, Hjärtsjö och Flygsfors. Förutom Norrhults Folkets Hus är även det i Transjö byggnadsminne.

Norrhults Folkets Hus och park ligger vackert. Anläggningen är stilmässigt välbevarad. Under lång tid var detta en av de viktigaste mötesplatserna i Norrhult och många människor har minnen och historier knutna till platsen.

23. Folkets Hus och park

Eftersom verksamheten i Norrhults Folkets Hus växte hade man snart vuxit ur Folkets Hus-byggnaden från 1908 och planerna för att bygga nytt och större tog form. 200 meter sydväst om gamla Folkets Hus inköptes 1929 ett markområde på 8000 kvadratmeter. Här anlades en Folkets park med dansbana. År 1935 låg ritningar för ett nytt Folkets Hus, upprättade av arkitekten Carl Kjellberg från Växjö, klara. Förslaget antogs och liksom bygget av det första Folkets Hus finansierades bygget av lån, insamlade medel, skänkt material och ett stort antal frivilliga arbetstimmar. Den 20 mars 1937 kunde det nya Folkets Hus invigas. Den nya byggnaden hade en scen för både inom-

hus- och utomhusbruk, danssalong, kök, foajé och maskinrum för bioutrustningen. På andra våningen fanns bland annat vaktmästarbostad och bibliotek. Källaren rymde artistloger och toaletter för besökare. Ett Folkets Hus är en sorts kollektivt minne. Det är en mycket viktig bärare av en mängd både privata och gemensamma minnen och berättelser. Samtidigt är det en tidstypisk anläggning och ett fenomen som fungerar som en pusselbit i förståelsen av 1900-talets historia, arbetarrörelsens framväxt i Sverige och människors levnadsvillkor. Norrhults Folkets Hus är sedan 1999 skyddat som byggnadsminne.

Byvägen 4, Kommunhuset

Kommunhuset före ombyggnaden.

Före detta kommunhuset idag.

24. Före detta Konsum

Sedan Konsum lämnat nr 21 flyttade man alltså till Norrhultsvägen 54, där man blev kvar till 1937. Detta år gick flytten till det här huset på Norrhultsvägen 44, där Konsum fanns kvar till 1993, då verksamheten upphörde.

25. Kommunhuset

Norrhults kommunhus byggdes 1935 och fick en strikt funktionalistisk utformning med typiska fönster, balkonger och en ljus, putsad fasad. Idag har huset klätts in med rött tegel. I huset fanns också under en tid samhällets läkarstation. Idag är huset ombyggt till bostäder.

26. Före detta syfabriken

Detta är en industrilokal som använts av flera olika företag. Den byggdes ursprungligen av Hjalmar Säll och Gösta Ledel för företaget Elektrodekor på 1940-talet. Därefter har Petris syfabrik, senare Lenhovda syfabrik, Norrhults Elektriska och Stenbergs Tools AB haft verksamhet i lokalen.

Lokalen där Ädelträ AB startade sin verksamhet på 1950-talet.

27. Norrhults Gjuteri

Den första verksamheten på platsen startades av F A Johansson då han grundade Norrhults Gjuteri AB. Verksamheten övertogs av företaget Norrhults verkstadsindustri. Efter det att verksamheten lagts ned på 1980-talet och lokalerna stått oanvända startades 1995 Norrhults Stålgjuteri AB med tillverkning av avancerat ståljutgods. Lokalerna har byggts ut under åren.

28. Ädelträ AB

I byggnaden på västra sidan av vägen startades på 1950-talet företaget Ädelträ AB av Alle Lundberg och Göte Davidsson. När verksamheten ökade flyttade företaget till nya lokaler, öster om vägen. Företaget hade hyvlade lister som specialitet.

Rosdala glasbruk

Rosdala Glasbruk grundades 1895 av Oscar Carlström och Karl Petersson. De båda hade redan tillsammans med ytterligare ett par delägare startat glasbruket Björklunda, som senare blev Björkshults glasbruk. I Norrhult köpte de in gården Nöbbeled Skallargård på 171 tunnland, och lokaliserade det nya bruket till en liten bäck på gårdens marker. Den första hyttan uppfördes i trä. Hyttan fick direkteldad ugn med fyra deglar och sliperi med plats för tio slipstolar, vilka drevs med vattenkraft.

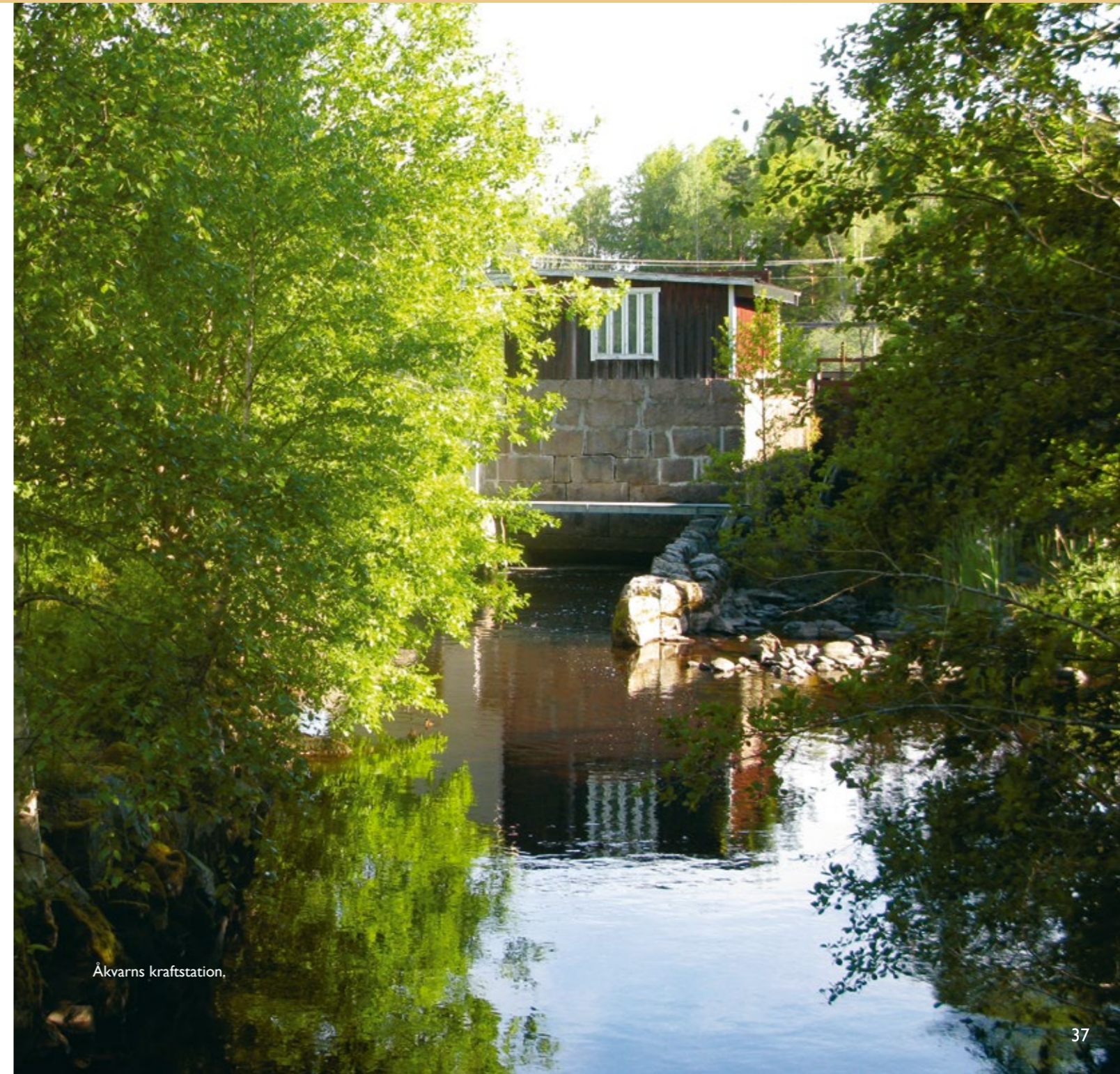
Redan efter ett år hade de båda bruksägarna så ont om pengar att driften fick läggas ner. En kort period ägdes och drevs bruket av en Adolf Nathansson innan det 1899 såldes till konsul Fredrik L Hey från Köpenhamn. Hey hade stora intressen i danska glasbruk och stod i spetsen för ett danskt konsortium. Han var också med i ledningen för banker, telefonbolag, bryggerier, metallfabriker m m och var delägare i AB Förenade Gasverken i Stockholm. Hey var även under en tid dansk riksdagsledamot. År 1900 registrerades det nya aktiebolaget Rosdala Glasbruk. Hyttmästaren, disponenten, en köpman samt flera andra personer från orten var aktieägare, men 1914 köpte Hey ut dem och blev ensam ägare. År 1935 tog dåvarande disponenten Theodor Nyrén över glasbruket och den danska tiden var slut. Theodor Nyrén efterträddes av sonen Oscar 1949. Efter Oscar Nyréns död 1955 leddes bruket av Adolf Kroon.

Valet av platsen

När glasbruket skulle byggas valdes platsen för att här fanns en bäck som kunde ge kraft för att driva de tio första slipstolarna. Då togs vattenkraften direkt ur ån med vattenhjul och överföring till slipstolarna genom remdrift. Troligen användes kraft från bäcken också till den såg som sågade brädor till lådspikeriet. Bäckens heter Garvarebäcken, vilket tyder på att här tidigare funnits garveri som utnyttjade vattnet. Redan efter några få år ersatte man dock denna vattenkraft med en fotogenmotor. Senare ersattes även fotogenmotorn av en ångmaskin och 1913 övergavs ångmaskinen och man började i stället att ta elström från närliggande Åkvarns kraftstation mellan sjöarna Norrsjön och Madkroken.

Namnet Rosdala

När det nya glasbruket höll på att bildas var grundarnas båda fruar en dag på väg ner till Norrhult för att titta närmare på sin blivande hemort. De stannade uppe vid Skeda på ett backkrön och såg ner över dalen. Då de fick se en blommande rosbuske vid väggkanten blev de fort ense om att namnet på det nya glasbruket skulle bli Rosdala.

Åkvarns kraftstation.

Bild från det på 1950-talet nybyggda sliperiet. I några av de snickrade lådorna ligger de klassiska vita lampgloberna som var en av de armaturer som tillverkades på Rosdala.

Lampglas och hushållsglas

Redan tidigt i brukets historia kom man att inrikta sig mot lampglas i olika former. Från 1860-talet började man på landsbygden att överge de öppna eldhärdarna i köket och ersätta dem med gjutna vedspisar. Detta i sin tur innebar att man var tvungen att investera i fotogenlampor eftersom ljuset från den öppna

elden stängdes in i den gjutna vedspisen. I början av 1900-talet började Sverige elektrifieras och behovet av glödlampor och belysningsglas ökade. Under första världskriget blev karbidlampor en stor produkt. Parallellt med lampglaset producerades också hushållsglas på Rosdala.

Glaskunskap från andra länder

Ett delvis handkolorerat porträtt av disponent Edmund Röder.

Från början var många både glasblåsare och slipare vid Rosdala tyskar. Det var ont om svenska skickliga glasblåsare vid den här tiden. Många andra glasbruk som hade startat drog arbetskraft. När konsul Hey köpte Rosdala 1899 anställdes disponent

Konsul Fredrik Hey och disponent Theodor Nyrén.

Edmund Röder som ledare. Han var tysk, hade jobbat vid danska glasbruk och kunde prata både engelska och franska förutom tyska, men inte svenska. Genom sina kontakter i Tyskland skaffade han arbetskraft därifrån. ►

Det var inte bara Rosdala glasbruk som anlidade tyska glasspecialister. Så var det i hela Glasriket från början. Kosta glasbruk hade anlagts 1742 uteslutande med hjälp av tyska glasblåsare. I slutet av 1800-talet kom en ny våg då utländska, främst tyska, glasarbetare lockades hit eftersom de hade kunskap om slipat glas, som blev alltmer populärt. På 1920-talet kom ytterligare en rekryteringsvåg till Småland för att få hjälp att starta upp glasmålerier. Som exempel var år 1898 följande glasarbetare från Tyskland anställda vid Rosdala: Fredrik Kager, Julius Belnd, Franz Kovart, August Willmetter, Josef Lehar, Bruna Bönisch, Henrich Wulff, Heinrich Wiesenberg, Karl Hochmuth, Franz Niesel, Edward Hoffman, Franz Mende och Friedrich Krugen. Enligt kyrkböckerna kom endast två av dessa i sällskap med fru och barn. Även familjerna Masseck och Niesel kom tidigt till Rosdala. Det finns ett bevarat fotografi av fruarna Masseck och Niesel bärande stora tjusiga svarta hattar med extra tyg och dekor. Enligt hörsägen väckte dessa hattar ett kolossalt uppseende bland de småländska damerna i Norrhult.

1960-talet

På 1960-talet kom en ny period då utländsk arbetskraft rekryterades. Efter andra världskriget upplevde Sverige en högkonjunktur. Varor producerades och såldes som aldrig förr. Industrin tog fart. Trots att många kvinnor började arbeta inom industrin rådde brist på arbetskraft. Särskilt tydligt var detta på landsbygden eftersom en stor del av jordbrukets arbetskraft flyttat till städerna och de arbetstillfällena som fanns där. Glasbruken var bara en av branscherna som såg sig om efter arbetskraft från andra länder. Till glasbruksorterna välkomnade man under 1960-talet ny arbetskraft från till exempel Grekland, Finland, Turkiet, Tyskland, Estland och Danmark. Många av dessa invandrare etablerade sig i det svenska samhället och lever här än idag. Andra for hem efter några år.

Ioannis Karabelas var 11 år då han 1968 kom med sina föräldrar och syskon från Aten i Grekland till Rosdala. Han minns hur det var att komma till Rosdala:

”Mina föräldrar heter Nikolaos och Artemisia och min bror Kostas. Vi kom till Sverige i november 1968 från Aten i Grekland...

Grunden till det stora beslutet att komma till Sverige var att förhållandena för fabriksarbetarna i Grekland socialt och fackligt hade hårdnat efter 1967 års militärkupp, vilken var en följd av flera års fackliga och politiska aktiviteter under 60-talet för ett bättre liv för de arbetande och deras familjer. Min far arbetade på glasbruk i Aten sedan flera år och visste en hel del om Sverige, den svenska samhällsmodellen och de möjligheter det gav till ett tryggt liv. Särskilt barns möjligheter till en bra skola och utbildning vägde mycket tungt. En grupp glasarbetare och arbetskamrater till min far hade kommit till Sverige 1965, varav några till Rosdala. Efter semestern 1968 kom min far till Rosdala och arbetade ett par månader, sedan kom hela familjen i november...

Jag skulle fylla 12 år i december 1968 och känner fortfarande den mycket varma känslan som uppstår när man kommer till ett främmande land som inte alls känns främmande och när man möter nya människor som man inte förstår men ändå känner sig mycket välkommen och som en del av gemenskapen. Denna känsla har verkligen berikat mitt liv och kommer alltid att vägleda mig i kontakten med det nya och okända. Vi blev mottagna med värme och förståelse, det märktes tydligt att man var välkommen i arbetet och som kompis. Vi bodde i en lägenhet i ett av de röda husen som ligger närmast Rosdala på baksidan. Varje morgon när jag och min bror gick till skolan, gick vi genom hyttan och ut på framsidan. Det var verkligen skönt att komma

in och få med sig den ljuva värmen ut till kylan och snön...

Mauritz Hedberg, hans fru Laila och barnen Tommy och Leif blev våra första vänner och vänskapen mellan våra familjer kvarstår än idag. Trots att man kom från en stor stad blev vi imponerade av att allt gick att finna i det lilla Norrhult, inklusive urmakare och järnvägsstation...

Mina föräldrar kände sig välkomna och fann sig snabbt tillrätta. Min mamma kom också såsmåningom att arbeta på glasbruket...

Särskilt minns jag den stödjande inställningen som fanns när det gäller att ordna så att familjen kommer till rätta, enkelheten att börja skolan och alla de vänliga människorna i fabriken, butikerna och skolan. Mauritz familj gav oss en hel del saker och barnen tog genast emot oss som kompisar och introducerade oss i alltifrån pulkaåkning till cykling...

Jag är inte klar över varför mina föräldrar valde att flytta till Åfors glasbruk efter ett år, jag vet dock säkert att det inte hade med Rosdala och de svenska arbetskamraterna att göra. Det var också fint att komma till Åfors och vi kom snabbt in i vardagen, mina föräldrar på glasbruket och vi i skolan och med kompisarna...

Mina föräldrar flyttade från Åfors 1974 tillbaka till Rosdala och tillbaka till Grekland år 2000, några månader efter att min far gick i pension i februari då han fyllde 65. Mor hade lämnat arbetslivet några år tidigare och i princip varit ensam i lägenheten väntades på att far skulle komma hem från Rosdala på eftermiddagarna efter arbetets slut. De flyttade till det gamla kvarteret i Atenstadsdelen där de tidigare bott och har återupptagit kontakten med gamla vänner. De har emellertid ofta varit i Sverige, dock huvudsakligen i Skåne och Lund där barn och barnbarn bor”.

Vill du veta mer?

- Ett samhälle kring hyttan: Rosdala glasbruk i Norrhult 1895–1980, studieprojektet I glasriket- människan, miljön, framtiden, ABF och Svenska fabriksarbetareförbundet, 1980
- Ett sekel i belysningens tjänst: Rosdala glasbruk 1895–1995 Torbjörn Fogelberg, Rosdala glasbruk 1994
- Rosdala- en liten guide, KUL-projektet, Susann Johannisson, Länsstyrelsen i Kalmar län och Länsstyrelsen i Kronobergs län 2006

Rosdala i sen tid

Den 1 juli 1979 tog Adolf Kroon och hans son Tomas över ägandet av Rosdala Glasbruk. Under 1980- och 1990-talen minskade efterfrågan på svenskt glas och flera bruk lades ner. På Rosdala, som förklarades som byggnadsminne år 2000,

pågick produktionen fram till 2001. Under en femtonårsperiod efter nedläggningen fanns både viss tillverkning och efterbearbetning av glas, café och försäljning av Rosdalas produktion på glasbruksområdet.

Länstyrelserna

Kalmar, Kronoberg

Länstyrelsen Kalmar län
Besöksadress: Regeringsgatan 1, Kalmar
Postadress: Länsstyrelsen, 391 86 KALMAR
Tfn: 010-223 80 00
www.lansstyrelsen.se/kalmar

Länstyrelsen i Kronobergs län
Besöksadress: Kungsgatan 8, Växjö
Postadress: Länsstyrelsen, 351 86 VÄXJÖ
Tfn: 010-223 70 00
www.lansstyrelsen.se/kronoberg